

Karolina Světlá jala se nejprve časopisecky uveřejňovatí své spisovatelské vzpomínky a v nich také líčila svoji návštěvu s Němcovou u dra J. Čejky (Ženské listy 1880. 146/7). Když je vydala i v knize (Z literárního soukromí. Ženská bibliotéka. 1897 a v S. S. XXX. 1904. m. u.), došly větší pozornosti. Tu připadlo r. 1906 jubileum Čejkovo, prof. J. Máchal o něm mluvil v rodných jeho Rokycanech a v úvodě své řeči (Josef Čejka. Publ. musea v R. 1. 1906. 3/4) vzpomínaje Sandové a jejich českých románů, paměti Světlé prostě parafrasuje, šířeji jen vykládá spisovatelčinu zprávu, že svobodomyšlný lékař pražský mohl býti velké spisovatelece průvodcem „téměř na zapřenou“ (Světlá 91). Ani jeden ani druhý z nich neudává rok, kdy by byla Sandová v Čechách bývala. Světlá také nic nepraví o cíli její cesty nebo příčině, proč se Sandová vydala do Prahy; prostě připomíná, že byla do Prahy doporučena jinam, ale že ji provázal Čejka, ten že se tak stal tlumočnickem mezi ní a českým národem a výsledkem toho prý dva známé její romány „Consuelo“ a „Hraběnka z Rudolstadtu“ (91). Máchal z toho právem usoudil, že „chtíc se zevrubněji seznámiti s českou historií, vybrala se do Prahy.“ (3). V „Literatuře české 19. stol.“ však už A. Novák praví: „Když George Sandová r. 1845¹ navštívila Čechy, studujíc tu časovou i místní scenerii svých románů . . . , byl jí zde Čejka průvodcem“ (ib. III. 2. 31). A Kraus mluví pak docela o jejich „výletech s drem Čejkou“ (m. u. 113). Tak se literární legenda vzdálila poněkud pramene.

II.

1. Ale všimněme si dříve projevů samé spisovatelky francouzské o její znalosti Čech z vlastního zření!

Předně je to onen dopis poslaný z Palaiseau dne 14. února 1865 Žofii Podlipské, sestře Karoliny Světlé, patrně do Prahy. Sandová v něm nejprve děkuje, jak zřejmo dále z textu, za zasilku, nepochybně krásně vázaný exemplář českého překladu² „Consuely“,

¹ Jak došel tohoto data, je mi neznámo; datum je nemožné, starší z románů, „Consuelo“, počal vycházeti r. 1842.

² Vyšel r. 1865 u Kobra s věnováním J. Vočadlovi a předmlouvou datovanou 18. října 1863.

jež pořídila sama Podlipská a z něhož předmluvu do franštiny přelumočil Leger staré paní z Nobant, která neváhá ji nazvati „intéressante“. A pokračuje: „Elle (préface) m'a reportée au tems déjà éloigné où je rêvais les aventures de Consuelo et où, manquant de beaucoup de renseignements, j'essayais de m'initier par interprétation et par divination au génie de la Bohême, à la beauté de ses sites et à l'esprit profond caché sous le symbole de la coupe. Je n'avais ni la liberté ni le moyen d'aller en Bohême, et je me disais que si je commettais quelques erreurs, la Bohême me les pardonnerait à cause de l'intention sincère et de la sympathie fervente“. Tím se vrací k počátku listu, kde doznává, jak je jí milé vědomí, že ji mají rádi „avec tant de délicatesse et de générosité“. Proto důvěrou v příští osudy našeho národa a obvyklou formulí listovni uzavírá toto psaní.

Neznáme listu Podlipské. Ale jistě, vedle předmluvy k překladu, vzdával i on chválu a vyjadřoval podiv nejen hrdiné feministce, nýbrž také přítele našeho národa. A snad i (kdo z nás by to nepochopil pro léta šedesátá a sedmdesátá?) projevil nelíbenou radost z toho, že slavná spisovatelka pro román plný ideí sociálních, jež se českým srdcím roztouženým po obnově staré slávy národní tolik zamlouvaly, sáhla k látce české a tím tak skvěle oslavila překladatelčinu milou otčinu; jejího ducha také znamenitě postihla. Proč bychom vylučovali možnost, že i tato drobná skoro lichotka v listě stála, když myšlenky Sandové nacházely tolikery ohlas a její literárně umělecké tlumočení světa mělo nejednu shodu s tvorbou obou sester Rottových, z nichž mladší Sofie zvláště se přiklonila k francouzské autorce?

A tuto poklonu¹ arci bystrá Sandová vycitila; ještě více však postihla, jak velký obdiv chová pro jejího genia překladatelka.

¹ Později, když už tato slova napsána, čtu p. Bousův překlad (Ženské listy. 47. 1919. 5/6) druhého listu Sandové pro S. Podlipskou (patrně když jí zaslala česká překladatelka druhý román zčeštěný, t. „Hraběnka z Rudolstadt“, vyšlý 1867), kde píše: „...důkazy sympathie, které mi projevujete a o kterých tvrdíte, že jsou sdíleny vašimi čtenáři — měla bych vlastně říci našimi čtenáři — mne nejen dojmají, ale jsou mi ctí“ (6). A v témže listě mluví o principu národnostním, který Evropa musí schválit a jehož nesmí opustit Francie, nejspíše protože ve smyslu národnostním nějak se dotkla s radostí překladatelka obou „českých“ románů Sandové.

Proto omlouvá své dílo jakožto román „český“. Ale omluva je podezřelá rozpory. V literatuře francouzské vlastně tehdy, kromě Lenfanta (i Beausobra), Varillase a Rocollesa¹, nic nebylo napsáno o husitství a německé literatury asi Sandová neznala². Také nebyla takové povahy vědecké³, aby pečlivě vyhledávala hluboko skryté zdroje. Jak se jí nedostávalo „beaucoup de renseignements“? Z něčeho nutně musila poznat nebo aspoň poněkud nahlédnout, že látku, kterou si zvolila, neobzírala, nepronikala. Svoji knížku o „Žižkově“ později skládanou i vydanou (1842, 1843) založila na Lenfantově knize o basilejském koncilu a válkách husitských, a přece ani tu si dost neprostudovala, co by vše z ní byla mohla vytěžit. Z něho však, trvám, nemohla souditi o „krásách českých krajin“ (beauté de ses sites), i když by snad byla z něho vyčtla „hluboký smysl skrytý ve znamení kalicha“ (l'esprit profond caché

¹ O nich srov. článek „Žižka v literatuře francouzské“, Žižkův sborník. 1924. 256 a n. Některé, jako známý Dumont de Florgy nebo abbé André (Histoire générale et particulière de la Bohême. 1783—1784), nejdou až do 15. stol., jiné jsou vůbec příliš úhrnué.

² Nenacházím o ní ani zmínky v knize L. Reynaud, L'influence allemande en France au XVIIIe et au XIXe siècles. 1922. 145 a n. Rovněž jí nepřipomíná v té souvislosti A. Tibal, L'influence allemande en France au temps du romantisme. Mélanges Ch. Andler. 1924, 335 a. n. A když sama vypisuje, kým byla ideově osvícena (Histoire de ma vie. Éd. 1879. IV. 486), jmenuje z německých autorů Leibnitze a Herdera; při tomto výslovně praví „Herder expliqué par Quinet“, čímž je asi rozuměti (vedle článků?) překlad „Ideen“ (Idées sur la philosophie de l'histoire de l'humanité) z r. 1827 (Lanson, ²Manuel č. 21468). Leibnitze mohla čísti francouzsky z jeho kontroverzí filosofických s kartesiany nebo z překladu „Théodicée“ (1710, a znovu de Jaucourtem 1734—1740) i z výboru Desmaizeauxova (1720, 1740; Lanson, Manuel 9861 bis) i čl. v Journal littéraire. To svědčí, že německy neuměla, čehož máme jiné doklady dále.

³ Ale to neznamená, že si neuvědomovala tato nadaná žena, čeho je třeba řádnému postupu vědeckému; praví ve „Valvèdre“ (1861): „Les sujets ne s'improvisent pas dans la science; s'ils éclatent parfois comme la lumière dans les découvertes, c'est par des faits qu'il faut bien posément et bien consciencieusement constater avant de s'y fier, ou par des idées, résultats d'une logique méditative, devant laquelle les faits ne plient pas toujours spontanément. *Tout cela demande non pas des heures et des jours, comme pour faire un roman, mais des mois et des années . . .*“ (cit. P. Toldo, ZFSL. 43 1915. 171).

sous le symbole de la coupe), o čemž možno silně pochybovat, pomyslíme-li na způsob, jakým věc uvedla do svého románu „Consuelo“. Psala tedy tento román, jak tu doznává, bez dostatečné informovanosti, což potom seznala, a do českých dějin a krajín se toliko vymyslela a večila. V tom tedy by bylo i obsaženo, že v Čechách nebyla. Proč však ještě zbytečně naznačuje, že se do Čech nemohla dostat, nepopírajíc jasně, že tu byla? Ale odkud potom má to vše velmi zajímavé a přesné, co ví v „Consuele“ o českých dějinách, tužbách, krajích a povaze země i obyvatel? Vtírá se myšlenka, že jí někdo o Čechách a husitství poněkud otevřel obzory, nebo že snad něco zahlédla sama a tu teprve pochopila, čeho by jí bývalo všeho nutno, jenomže po způsobu své tvorby raději spolehla na večitění a intuici či prostě na svou fantasii.

Proto omlouvá své dílo, pokud cítí jeho nedostatky, ačli nebyla snad v tom směru i v dopise české její překladatelky nějaká jemná narážka, když už za posledních dvacet let (1845—1865) u nás znalost o době Žižkově a Husově udělala první (nové) kroky, takže by to byla Podlipská snad jemně naznačila. A (omluva tak častá u básníků) prý jenom intuicí (jak bychom řekli dnes) vžila se do Čech a snažila se je poznati „par interpretation“. Tu nevíme, co si to „vykládala“, co jí mělo krásu cizí země, její dějiny a smysl velké doby v historii tamní přiblížit. Dělní literárních se tato narážka sotva může týkati, vždyť v předmluvě k Žižkovi¹ připomíná, jak málo k věci čtla, jak si vše více smyslela a že pro knihu čerpala z „nejlepšího pramene“, totiž prý „sous mon bonnet“, protože byla vždy přesvědčena, že „suchý učenec neváží tolik jako školák, který cítí, že v jeho srdci hovoří povědomí lidských skutkův“. Opravdu do Lenfanta jenom nahlédla, a přece i v Žižkovi má něco drobností, které sotva bychom našli v knize Lenfantově.² A kdo ví, kolik roz-

¹ *Jean Ziska, épisode de la guerre des Hussites* jako kniha vyšlo nejprve 1843, po druhé 1854 spolu s „Jeanne“; první vydání znám z tisku Alph. Lebègue et Sacré fils, Bruxelles, v knihovně Národního musea.

² Tak na příklad mluvíc o Karlovi, praví: Mais son plus grand oeuvre fut la fondation de l'Université de Prague à l'instar de celle de Paris, où il avait étudié (Ziska, 14), a'e něco podobného na příslušném místě Lenfant,

manitých podrobností by v tom ohledu ukázalo dokonalé srovnání? Jak by mohla odtud mít, ze suchého kritika historického, jenž tu nebyl, ono nadšené přirovnávání Čech a Francie, vědomí o podobnosti obou zemí, o níž tak ráda mluví v Žižkovi? My se nechceme a také zatím nemusíme pouštět do podrobného srovnání jejích spisků s literárními jejími prameny. Vždyť už tento rozbor jedné části jejího listu ukazuje, že Sandová mluví tu o českých věcech, které mohla znát buď jen z autopsie, byť nedostatečné, nebo z poučení; ty si nemohla zholat smyslit ve fantasmii sebe bujnější.

Kritický čtenář musí tu usoudit, že to „formální popření“, autorčina prodlení v Čechách, jak v listě následuje jakožto opora omluvy z nedostatečnosti české barvy místní a českého ovzduší v jejím románě, je zbytečné a na podiv rozpředené. To patrně není bez příčiny. Autorka, která soudí, že intuici jest dáti daleko přednost před vědeckou strohostí, když vyznala, že toliko spolehla v kresbě cizích, vzdálených krajin a jejich historie hlavně na svou obraznost a své večitění, nepotřebuje se dále omlouvat. Činili tak, je to jakoby zlé svědomí podle známého francouzského přísloví. Anebo bychom chtěli jinou, jasnou, přesnou omluvu. Sandové omluva je však zbytečně specifikující; neměla prý „ani svobody (volnosti), ani možnosti“ jeti do Čech. Podezřelý je tento výklad u odvážné paní i u klidné kastelánky, jakou tehdy byla „la bonne dame de Nohant“; zdá se nedost upřímný.

Neboť, že neměla svobodu zajet do metternichovských zemí, pozorně střežených před ideovou nákazou, to Podlipská jistě věděla, a že neměla prostředků, to už paní z Nohantu k obdivovatelce opouští pole francouzské diskretnosti a normální hrlosti starší, slavné spisovatelky vůči adeptce. Tomu se nám nechce věřit, spíš v těch větách je něco jiného. A v tom je ta neupřímnost, je tu jakoby *reservatio mentalis*, zadní dvířka; pisatelka něco tají, není přesná u výrazu, ten poodhaluje. Byla-li v Čechách, protože právě Podlipská, nadšená žákyně, na ten pobyt asi diskretně neudělala nejmenší narážky, Sandová jej chce popřít, ale péro ji

selhává? Je to ostatně její způsob, takhle mást čtenáře, zametat takto nejasnými slovy nebo obojetnými výrazy stopy. Neboť kdyby se chtěla prostě omluvit, že se odvážila položit děj svého románu do Čech, aniž kdy v této zemi pobyla, musila by prostě říci a patrně by řekla: „Bohužel (lituji atp.), nikdy jsem v Čechách nebyla“, nebo podobně. Neměla-li ona sama „ani volnosti, ani možnosti“ dostat se do Čech, patrně když se jala zajímat o Čechy nebo snad už pomýšlela na svůj román nebo už jej psala, mohl jí je někdo opatřit, s ním si mohla do Čech zajet. Tak užitým tu výrazem¹ však nemluví nepravdu, ani kdyby jinde zase snad, byť opět zastřeně, svůj možný pobyt v zemi kalicha přiznala. P. Pozzi dobře tušil, že by si přemírně sdílná a citová Sandová nenechala ujít příležitost, aby na svůj český výlet v dopise do Čech neučinila nějakou narážku. Vidno, způsobem sobě vlastním, ač nebyla nutná, přece ji učinila, ale proto, aby, jako tak často, čtenáře zavedla. To dosvědčuje jednak sám výraz, jednak jiný její výrok. Máme totiž, jako v jiných případech, od ní samé jiné svědectví o téže věci, svědectví starší o dvacet dvě léta,² bližší tedy událostem, doznání, které je však opak toho, co bychom vložili do smyslu dopisu Podlipské na první ráz, jako učinil poslední kritik. Je to předmluva k Žižkovi.

2. Předmluva ta, jako dopis by rád formálně pobyt Sandové

¹ Srovnej i analogické obraty za stejných okolností předně tu vyjadřující, že se nestalo, v čem byla překážka, nýbrž z vyšších důvodů opak: „Je n'avais ni le moyen de vivre à Paris, ni le goût d'une vie aussi animée (jako totiž byl život v domě pani d'Agoult), mais je fus forcée d'y passer l'hiver: Maurice tomba malade“ (Histoire de ma vie, éd. 1879, IV 406. Jaká věta by v našem případě mohla být analogickým závětvím k této (Maurice tomba malade), vysvitna dále z práce samé. A jindy, stejný obrat značí, neboť předbývá skutečné události, že jen neočekávaná událost dala věci nový směr: „Keller n'avait ni le temps ni le moyen de faire le voyage, et n'osait s'y déterminer, dans la crainte que la succession ne valût pas les frais de son déplacement et la perte de son temps“ (Consuelo éd. 1869, II. 232). Nikdy u Sandové neznamená tedy tento obrat holé a ryzí popření skutečnosti, nýbrž vyznačuje toliko překážky, jež buď byly překonány nebo samy nestačily determinovat tok dějův.

² T. j. pokud je beru z prvního vydání knížky o Žižkovi (1843), nikoli z „Revue indépendante“ z r. 1842, ale po tomto znění se ani nesháním, protože pro náš důkaz je to lhostejná, zněla-li tam stejně, či byla-li tam vůbec.

v Čechách popřel, zase jej formálně přiznává. Sandová tu nejprve připomíná s postesknutím, že české dějiny jsou ve Francii málo známy, a kdo prý by je chtěl studovat, musí znát česky a latinsky. A pokračuje: „Or ne sachant pas mieux l'un que l'autre, je me vois forcé d'extraire d'un gros livre, estimable autant qu'indigeste, quelques pages sur la guerre des Hussites, comme explications, comme pièces à l'appui (c'est ainsi qu'on dit, je crois), enfin comme documents à consulter entre les deux séries principales d'aventures que j'ai entrepris de raconter sous le titre de *Consuelo*. En parcourant la Bohême à la piste de mon héroïne, j'avais été frappé du souvenir des antiques prouesses de Jean Ziska et de ses compagnons. Je pris alors quelques notes que je publie maintenant, avec prière aux lecteurs de ne prendre ceci ni pour un roman ni pour une histoire, mais pour le simple récit de faits véritables dont j'ai cherché le sens et la portée, dans mon sentiment plus que dans les ténèbres de l'érudition.“ Čtenáři románů jako romanopisci prý nestarají se o učenosti a tak se jí ptali, kde prý sebral ten Albert z Rudolstadtů Žižku, co má dělat Žižka v 18. století, je-li on skutečná postava či fikce. „Bien loin de dédaigner cette sainte ignorance, je suis charmé de pouvoir faire part à mes patientes lectrices du peu que j'ai lu sur cette matière, et de l'enrichir de quelques contradictions que je me suis permis de puiser à meilleure source, oserai-je dire quelquefois sous mon bonnet?“ Suchý učenec prý nemá cenu jako „un écolier qui sent parler dans son coeur la conscience des faits humains“.¹

Z toho vyplývá: k složení prvního svého „českého“ románu „*Consuelo*“ (1842/3) Sandová ještě nekonala historických studií o husitismu, tu také nenazývá Žižku² „du calice“, nýbrž až v druhém románě (a obyčejně podtrženo), t. v „*Comtesse de Rudolstadt*“ (1843/5). Ale Sandová za to chodila v Čechách po místech, kam přišla v románě její hrdinka, a tu našla památky na udatenství Jana Žižky a jeho vojsk, udělala si poznámky. Ty „poznámky“ či poznámky z knihy či obojí jsou prý ta knížka

¹ Shodně ve vyd. z r. 1869 (Lévy) s prvním uvedeným; v onom je pohromadě tištěn „Gabriel“.

² V druhém vyd. z r. 1845 (Nouvelle éd. revue et corrigée. Charpentier) proti obvyklému Zyska nacházím jen jednou psáno Jean Ziska du Calice (I. 297).

o Žižkovi; to je nejasné. Z týchž poznámek však čerpala pro své romány, neboť o nich se pak zmiňuje uvádějíce Alberta z Rudolstadt.

Ale „Consuelo“ nemá tolik známek sčtetlosti v dějích husitství, a přece o Žižkovi a jeho významu, o českých dějinách s ptací perspektivy, o Karlově mostě a jeho významu v české historii, o českých aspiracích po státní svobodě dobře ví a je i jiné podobné velmi jasně tlumočí.

Knížku o Žižkovi napsala a vydala Sandová jako doklady, dokumentaci či jakési objasnění pro oba romány. Tu dokumentaci vzala z nezávinné knihy rozsáhlé, kterou nejmenuje, ale již se potom dovolává v druhé knížce o Prokopu Velikém (1844. 224), totiž Lenfantovy „Histoire de la guerre des Hussites et du concile de Basle“ (1731). Čtla ji tedy až po Consuele. To, zdá se, vlastně tu přiznáno. Znamená tak, že četba Lenfanta jí podává fakta a děje, „documents à consulter entre les deux séries principales d'aventures que j'ai entrepris de raconter sous le titre de Consuelo“? Neboť ty dvě řady příhod Consueliných budou nejspíše příběhy a zážitky v Čechách a potom v Prusku, jak to odpovídá skladbě obou románů, nikoli snad příběhy její v Itálii a v husitské zemi.

Že takhle je třeba rozuměti tomuto roztomile zmatenému výkladu, poučuje nás „notice“ přidaná k novému vydání Žižky a datovaná 17. ledna 1853 v Nohantu. Zní: J'ai écrit Jean Zizka entre la première et la seconde partie de Consuelo, c'est à dire entre Consuelo et la Comtesse de Rudolstadt. *Ayant eu à consulter des livres sur l'histoire des derniers siècles de la Bohême, où j'avais placé la scène de mon roman, je fus frappée de l'intérêt et de la couleur de cette histoire des Hussites qui n'existait en français que dans un ouvrage long, indigeste, diffus, quasi impossible à lire. Et pourtant ce livre avait sa valeur et ses côtés saisissants pour qui avait la patience de les attendre à venir. Je crois en avoir extrait la moelle en conscience et rétabli la clarté qui s'y noyait sous le désordre des idées et la dissémination des faits.*¹

¹ V obou textech tu jsem podškrtnal slova já: u Sandové v prvním je podtrženo toliko „à l'appui“ a v druhém „Ayant eu à consulter“ i „la moelle.“

Tedy je tedy poučena o husitství knihami o „posledních“ stoletích českých dějin. Jsou to jiné knihy než Lenfant? Možná, opravdu, dosti zpráv má Sandová o 18. století v Čechách, také však snad je to zase jen Lenfant. Ale ty „knihy“, buďtež to kterékoliv, ty že by jí byly odhalily kus podstaty Žižkovy a Prokopovy doby? Připustme tak, ale chce tedy říci Sandová, že jasněji viděla do husitství pomocí jistých knih, takže mohla z Lenfanta vybrati *trst*, jádro i jasný řád ideový? Ale jak to, když smysl husitství více než v suché knize protestantského pastora hledala „sous son bonnet“? Není toto dovolávání se knih, které jí náhle ukázaly, jaký *sájem a jakou výraznost* (frappée de l'intérêt et de la couleur) mají dějiny husitské, paralellou k tomu, jak jí „procházky Čechami po stopách hrdinky“ jejích románů překvapily živou *paměti (pomníky) na udatenství* českých božích bojovníků (frappée du souvenir des antiques prouesses de Jean Zizka et de ses compagnons)?

Nevidíme a nechápeme přesně a jasně z předmluvy (nikoli z poznámky) k Žižkovi, které to záznamy v knížce uveřejňuje, zda z těch procházek či z knihy, kterou čtla. Čtenář může býti zmaten do té míry, že bude chtít brát slova „En parcourant...“ atd. obrazně, že by snad byla fikcí, která má spisům dodat váhy, protože jsou čerpány z reality. Tomu nelze přisvědčit, neboť s tím je v rozporu, co Sandová o českých věcech opravdu ví, a nemělo by smyslu fikci jednou stvořenou potom popírat a zahlazovat, jeť fikce někdy méně škodná než realita. Ale zmíněná paralella ukazuje, jak místu rozuměti. Sotva totiž něco dále v předmluvě rozpakujě se autorka rázem přistoupit k vlastnímu vyprávění o Žižkovi, takže dříve se jí zdá vhodným promluvit o českých dějinách kolem r. 1400, při čemž provede přirovnání českých dějin počátku století patnáctého s francouzskými; zdůvodňuje to: „Si je vous y (totiž do životních příběhů Žižkových) faisais entrer d'emblée, lectrice délicate, épouvantée de heurter à chaque pas des monceaux de ruines et de cadavres, vous penseriez peut-être que la Bohême était alors une nation plus barbare que les autres“ (vyd. 1843. 9.), proto předběžné vylíčení dějinné a paralella s Francií té doby.

3. Takhle usoudí a řekne jedině snadno cizinec, který voděn jsa některým koutem Čech, je upozorňován co krok svými průvodci, ten hrad tam zbořený je v ssutinách po Žižkovi, tu vesnici onde

si dal zapálit, aby viděl na obléhání města, kde zbořil klášter a zvěsel mnichy, a podobně, vždy z větší či menší části podle pozdější legendy. Kdyby na př. takový cizinec takto byl provázen krajem od Ústí přes Teplice, Duchcov, Osek k Mostu, kde se tolikrát vojska tábořská a sirotčí bila s urputnými Mišenskými, nemohl by míti jiný dojem než Sandová.

Ale takovému nazírání hojně čelili Lenfant s Beausobrem. Ze zmatku, v němž nás tak nechává francouzská autorka, musíme tedy jediné usouditi: nečtla napřed mnoho nebo nic a pod vlivem vyprávění, kdy poznávala, jak památka Žižkova v Čechách žije (a i to bylo patrně dvojího rázu), že na každém kroku jsou stopy hrozného řádění (jak patrně slyšela) jeho vojsk, utvořila si představu, kterou knihami (Lenfant, Martinovy dějiny francouzské a snad něco o osmnáctém století) a patrně i poučením s jiných stran opravila.

Z toho však jde také, že není nijak nutno rozumět větě „En parcourant...“ jinak, než připouští její přirozený smysl¹, totiž slovné znění. Ovšem vidíme, že umístěním jejím v souvislosti chce Sandová právě ten její přirozený smysl oslabit. A když v době, kdy vůbec jala se mnoho z dřívějšího svého života opravovat a sedla k sepsání své životní obrany „Histoire de ma vie“ (1854), v níž jak doznává, nepověděla celou pravdu², k druhému vydání „Žižky“ před samu předmluvu, kterou zkrátila, položila datovanou poznámku (1853), poukazem na četbu o českých dějinách

¹ Je to pochopitelné; co v soukromém dopise, později, za rozvahy, nejen z důvodů literárních, neboť se na své starší práce dívala střízlivěji, nýbrž i z jiných ještě příčin, hleděla zastřít, to veřejně pod dojmy ještě svěžími polo přiznala. Tu v první době mluvila pravdu jasnou, později nedostatečně ji, nelíc, zastírala. Neboť Sandová v životě denním, v jednání, usilovala o přesnost, ve věcech ideových, v náboženství, filosofii, politice, speciálně ve věcech literárních zvláště byla přesná, poctivá, ba v literatuře „elle a poussé l'honnêteté jusqu'au scrupule“ (L. Vincent, G. Sand et l'amour 1917, 174—6.)

² Praví (éd. 1879. IV. 461—462) tu: „La vie que je raconte ici était aussi bonne que possible à la surface. Il y avait pour moi du beau soleil sur mes enfants, sur mes amis, sur mon travail; mais la vie que je ne raconte pas était voilée d'amertunes effroyables.... (479). Les choses que je ne dis pas sont donc celles que je ne puis excuser, parceque je ne peux pas encore me les expliquer à moi-même.“ Dvojaká byla tato nešťastná žena!

„posledních“ století, zakrývajíce znovu a víc, co je v předmluvě přiznáním, že totiž byla v Čechách.

Neboť ani potom se hluboko Lenfantem neobírala, nýbrž cítila toliko, že nutně potřebuje nějakého věcnějšího poučení o době husitské, jelikož dílo básnické se neobejde bez konkrétního podkladu, totiž že musí sama znát nějaká fakta. Těch není v „Consuele“ (1842/3, 8 sv.), tu psala bez četby Lenfanta, jak z těchto přiznání vyplývá a poznáme z rozboru, a potom jen na rychlo¹ jej prohlédla, odtud knížky o Žižkovi a Prokopovi a pevnější informace v druhém „českém“ románě „Comtesse de Rudolstadt“ (1843/5 v 5 sv.)

Genetický vývoj dvou jejích českých románů a kronikářských knížek je tu spisovatelkou přímo načrtnut. Nejasnost předmluvy k „Žižkovi“ v druhém vydání poznámkou posílená, nemůže přece jen zastřít přiznání, že Sandová vlastně v Čechách napřed sbírala dokumenty pro svůj román, když se jí pod různými vlivy, hlavně však působením sociálních a humanitních ideí romantických doba husitská zjevila první revolucí, náznakem a předzvěstí po čtyřech letech přikvačivší velké revoluce francouzské. Vývoj jejich znalostí o husitství v zmíněných čtyřech knihách to potvrzuje.

I je nesporné, že doznavši svou přítomnost v zemích kdysi husitských, chce sama už tu v zápětí zprávu zastírat (jako potom také nepřesně v psaní dementovat) a odtud celá předmluva k Žižkovi mluví více o historické četbě, ač zase autorka o ní doznává, že jí používala málo, spoléhajíc více na svoji intuici a tvořivou obraznost. Je to známý postup lidí nepevné vůle, zvláště častý u žen, v jádře dobrých, které usilují o pravdivost, ale nikdy jí nedocházejí. Vzpomínky nebo jiné okolnosti je vnitřně pudí přiznat

¹ Nous regrettons que l'espace nous manque ici pour transcrire ces précieux documents et d'autres, qui jettent un grand jour sur les doctrines de l'Église et de l'hérésie. Nous y reviendrons, dans un travail plus étendu et plus complet. *Nous n'avons fait ici qu'extraire à la hâte, pour la commodité des lectrices, un livre difficile à lire et un peu pâle de sentiment et d'opinion, et ne craignant pas d'y suppléer parfois, selon notre inspiration et notre conscience.* (Procope le Grand. 1844. 281.) Nedostala se k té „obširnější“ práci, kterou tu slibovala, a to svědčí, jak všechny ty husitské poznatky a dojmy byly poněkud prchavé.

něco, k čemu se nechťi nebo nemohou otevřeně hlásit, a tak kolísají: vyznávající zakrývají a zastírající nedovedou se rozloučit s lahodnou pravdou. A v daném případě to asi bylo i věci eti o návštěvě pomlčeti.

III.

1. V životě i dile Sandové tohoto kolísavého, vrtkavého a neupřímného postupu máme, zvláště v choulostivějších věcech, dokladů celou řadu. Sandová totiž byla v podstatě jistě poctivě idealistní povaha. Nejprísnejší posuzovatel sotva jí upře, že patrně vždy měla nejlepší vůli konat jen a jen dobro. Ale ať už z kterýchkoli příčin, byla stržena romantickým proudem doby ve vír vášně, ten ji unášel, ona ani toho necítíc tím se měnila z klidné, dobré, ba mateřské povahy ženské v nelitostnou, skoro bezcitnou, nikdy neukojenou litiici vášně, která stále vyhledává muže, lehce se od nich rozlučuje nedbajíc společenského řádu, mravního zákona, naopak v důsledku sentimentálních doktrin rousseauovských tak uvolněnou ve všech závazcích „lásku“, přirozený prý to „zákon boží“, povýšila na jediné pravidlo anarchistického života milostného.¹

Ale Sandová tím sama hrozně trpěla. Časem se probouzivala z tohoto opojení a mravní mdloby; ba někdy se jí i v extasi a rozletu milostném ozval výstražný hlas, leč nadarmo a pozdě. Čím byla chladnějšího temperamentu, přitom však citovější, přemírné něhy i prudké energie, tím jen jsou ostřejší dvihy a klady bouřného jejího života, tím větší rozpory, ideové i lidské.

Hudební skladatel F. Liszt se o ní brutálně vyjádřil: „Sa connaissance n'est plus à rechercher depuis que sa maison est devenue un omnibus“ (cit. Vincent 104). A jeden z posledních jejích milovníků, jemný a zdrželivý F. Chopin, podle zápisků Delacroixových, řekl: „La chère Mme S. aura encore beaucoup d'aventures dans sa vie avant de vieillir, il lui arrivera encore

¹ Trpěla, jak to lékařsky zvou, „anafrodisii sexuální“. (P. Michaut Chronique médicale. 1904, 428). Literárně a ethicky o případu jedná hlavně L. Vincent, *George Sand et l'amour*. 1917 (tu citován Michaut 400/1) a L. Maigrón, *Le romantisme et les moeurs*. 1910 (zvláště str. 76 a n., 246 a n., 390 a n.).